

Roky ve velké politice

Евгений Примаков: Году в большой политике. 1. издание. Совершенно секретно: Москва, 1999, 445 stran, ISBN 5-89048-066-9.

Autora recenzované knihy patrně není nutné sáhodlouze představovat. Jen nemnozí si asi vzpomenu na jeho „učinkování“ v gorbačovském Nejvyšším sovětu nebo na jeho kariéru šéfa ruské rozvědky. Ale každý si jistě vzpomene, jak v roce 1996 půl roku před prezidentskými volbami Boris Jelcin odvolal dlouholetého ministra zahraničí Andreje Kozyreva, mladého prozápadního diplomata, a nahradil ho téměř sedmdesátiletým mužem s vizáží sovětského aparátčíka – Jevgenijem Primakovem. Nový ministr byl na Západě znám prakticky jen z irácké krize, když několikrát letěl s Gorbačovovým osobním poselstvím k „příteli Saddámovi“. New York Times tehdy napsaly: „*Neočekávané jmenování J. Primakova ministrem zahraničních věcí znepokojilo celý Západ. Fakt, že si Boris Jelcin vybral tohoto přátelského hada, který šéfoval jeho špiónům, signalizuje, že skončila éra hodného chlapce v ruské diplomacii.*“¹

Změna osoby ministra, stylu a obsahu zahraniční politiky nebyla náhodná. Jednostranná orientace na Západ, především pak na USA, vyvolávala kritiku, silící úměrně tomu, jak rostlo zklamání z katastrofických výsledků ekonomických reforem. Kozyrevova vize, že pouze bezvýhradné ztotožnění zájmů Ruska se zájmy západních demokracií a přijetí západního modelu organizace hospodářství mohou Rusku zajistit budoucnost, mohla být sice (zejména ve své druhé části) dlouhodobě správná, avšak výsledky jejího více než polovičatého naplňování byly velmi neuspokojivé. Ve společnosti zavládla „kocovina“ a jak obyvatelé, unavení mnohaletým čekáním na hospodářský vzestup či alespoň na zastavení poklesu, tak elity, které nevěřičně sledovaly totální zhroucení bývalé supervelmoci, alergicky reagovali na pojmy jako demokracie, reformy, západní hodnoty. A v prezidentských volbách v roce 1996 se nebojovalo o nic menšího, než o zachování Jelcinova režimu.

V parlamentních volbách v prosinci 1995 utrpěly demokraticky orientované síly ostudnou porážku a v takové chvíli bylo setrvání osobně zcela loajálního Kozyreva pro Jelcina neúnosné. Primakovova negativní pověst na světové scéně pak byla plusem na vnitropolitické scéně. Ostatně sám prezident to vyjádřil zcela otevřeně. A Primakov důvěru nezklamal. Coby konsenzuální figura dokázal získat pro svou politiku většinu veřejnosti i většinu politické elity. Po určité počáteční nedůvěře si získal i respekt západních diplomatů, a to zejména pro svou vypočitatelnost. Mohl se totiž opírat o podporu náladového prezidenta, což se nedalo říci zejména o závěrečném období úřadování Kozyreva.

Svou autoritu J. Primakov zúročil v září 1999 po krachu ruských cenných papírů a po vypuknutí hospodářské krize. Zcela dezorientovaný Kreml byl poprvé donucen jmenovat na post premiéra kompromisní figuru, kterou by do té doby přehlížený parlament nevetoval. Jevgenij Primakov tak ve svých sedmdesáti letech dosáhl vrcholu své životní dráhy. Boris Jelcin ale nikdy nezapomněl na ponížení, jehož se mu dostalo, a tak ho o osm měsíců později odvolal. Tehdy se hrálo další kolo hry o zachování Jelcinova režimu, byť bez hlavního aktéra, který nemohl potřeť kandidovat do prezidentského úřadu. Úkolu najít vhodného nástupce se ujala skupina z administrace prezidenta, tzv. rodina.

Proti této rodině se zformovala koalice vlivných gubernátorů, vedená moskevským starostou Jurijem Lužkovem a tatarským prezidentem Mintimerem Šajmijevem. Po dlouhém váhání se k ní připojil i Primakov, který se posléze stal jejich oficiálním kandidátem na funkci prezidenta. Ukázalo se však, že gubernátoři, zvyklí na naprostou poslušnost ve svých oblastech, nedokázali „ustát“ nevybíravý a koncentrovaný útok ze strany rodiny a jejího kandidáta Vladimira Putina. Po fiasku v parlamentních volbách Primakov svou kandidaturu stáhl. Pro potřeby kampaně však ještě v prosinci 1999 spatřila světlo světa

knihy *Roky ve velké politice*. Její propagační ráz je třeba mít neustále na paměti, ale protože autor stále zůstává na domácí i zahraniční politické scéně, není bez užítu zjistit, jak se vidí (nebo chce být viděn) Jevgenij Maksimovič Primakov.

Je předností recenzované knihy, že nejde o autobiografii v pravém slova smyslu, ale spíše o jakési „vybrané kapitoly z mého života“. Místo obligátního dětství a dospívání se tedy v první části dočkáme úvahy na téma disidenti uvnitř systému. Primakov termín disident používá v poněkud jiném významu, než je běžné v českém kontextu. Skutečné disidenty (jako Andreje Sacharova nebo Aleksandra Solženicyna) totiž důsledně vyjímá z obsahu tohoto slova s odůvodněním, že nikdy nebyli součástí systému, tedy prakticky nijak nepřispěli k jeho změně či pádu. Podle této „optiky“ se tito „vnější“ disidenti postavili sami mimo, a proto s nimi bylo podle toho zacházeno. Mnohem důležitější byli podle Primakovova názoru „systémoví disidenti“, kteří ve vnitrostranických „půtkách“ s dogmatiky postupně prosazovali demokratičtější model socialismu. Jim je věnována stejnojmenná první kapitola recenzované knihy, která má do značné míry význam jen pro historiky. Kdo tuto dobu nezažil v rámci stranického aparátu, nejspíše neocení význam otištění stati akademika Rumjanceva v Pravdě, která prosazovala tezi o rostoucím významu inteligence za socialismu. Pro ostatní může být snad zajímavá zmínka o přípravě radikálních reforem v SSSR krátce po nástupu Brežněva za účasti předních sovětských ekonomů liberálnějšího směru. Ovšem vývoj v Československu Brežněva poučil, že si nelze zahrávat s ekonomickými reformami.

Druhá zajímavá zmínka se týká Akademie věd, která byla ostrůvkem limitované nezávislosti, což se projevovalo hlavně při přijímání nových členů. Hlasování bylo totiž tajné, takže přes veškeré úsilí se jen málokdo ze stranických funkcionářů mohl stát akademikem. Charakteristické také je, že přes veškerou kampaň vedenou proti Andreji Sacharovovi se režim nikdy nepokusil ho vyloučit z Akademie věd. Výsledek byl totiž velmi nejistý. Primakov cituje tehdejšího prezidenta akademie M. Keldyš, který v privátních besedách Sacharova hájil.

Primakov se v první části své knihy staví do pozice stranického intelektuála, který se snažil budovat si vědeckou kariéru a současně podporoval vše reformní. Perestrojka jej „zastihla“ na postu ředitele Ústavu světového hospodářství a mezinárodních vztahů (IMEMO), dodnes jednoho z nejprestižnějších výzkumných ústavů. Nebylo tedy divu, že se záhy ocitl ve skupině okolo Aleksandra Jakovleva, k jejímž zásluhám patří vypracování koncepce „nového myšlení“ v sovětské zahraniční politice. Ta spočívala na tezi o vzájemné závislosti protikladných společenských zřízení a o možnosti jejich koexistence. Tato poněkud mlhavá koncepce byla ve skutečnosti myšlenkovým průlomem do dogmatického myšlenkového světa komunistických funkcionářů. Měla dalekosáhlé praktické důsledky. Jak autor píše, poprvé sovětská politika začala počítat s veřejným míněním na Západě. Padlo dogma, podle něhož veřejnost v zemích, kde vládou „představitelé monopolistického kapitalismu“, nemá žádný vliv na rozhodovací procesy. Důsledkem byl také souhlas Sovětského svazu s kontrolou svých zbrojních arzenálů.

Primakov se aktivně účastnil všech sovětsko-amerických summitů a stal se stálým členem skupiny, která doprovázela Gorbačova na jeho cestách do zahraničí. Ten s ním měl i jiné plány. Nečekaně se Primakov stal předsedou jedné z komor Nejvyššího sovětu. V té době tam probíhaly ostré názorové střety, jednání přenášela televize přímým přenosem. Později s odůvodněním, že celý národ sleduje televizi a nepracuje, se vysílalo ze záznamu, ale stejně v plném rozsahu. Primakov působil ve své nové roli poněkud komicky. Mistr zákulisní práce a spíše nenápadný analytik upřímně trpěl, když musel dlouhé hodiny řídit schůze, během nichž poslanci před kamerami získávali body, ale reálná práce stála. Mnohem raději se věnoval klíčové otázce reformy uspořádání Sovětského svazu. Formálně federální SSSR byl ve skutečnosti velmi centralizovaným státem, a jakmile se uvolnil policejní tlak, nacionalismus v jednotlivých republikách se začal šířit přímo exponenciálně. Primakov se tyto snahy snažil zbrzdít pomocí argumentu, že nově vzniklé republiky ne-

budou ekonomicky soběstačné. Ovšem vývoj již nebylo možné zastavit. Postupně docházelo k přechodu moci od stranických orgánů ke státním institucím. Tento přesun kopírovala i Primakovova kariéra. Nekandidoval do ústředního výboru a soustředil se na práci v Prezidentské radě a později v Radě bezpečnosti, kde odpovídal za sféru vnějších ekonomických vztahů. Přitom se setkal s celou řadou problémů, které musel později řešit i jako premiér. Mrhání státními prostředky, rozkrádání, korupce, rostoucí závislost na zahraničních úvěrech.

Na poměrně velké ploše své knihy autor dokazuje, že Západ neměl jasnou koncepci svých vztahů se Sovětským svazem a už vůbec „nehořel“ touhou poskytnout mu účinnou ekonomickou pomoc. Na rozdíl od nacionalistických publicistů Primakov netvrdí, že by západní státy úmyslně rozkládaly sovětské hospodářství, ale spíše zastává názor, že nikdo ani v Rusku, ani na Západě netušil, jak reformovat militarizovanou, disproporční sovětskou ekonomiku. Tato část Primakovovy životní dráhy končí srpnovým pokusem o puč v roce 1991, kdy se jednoznačně postavil proti. Líčí tragikomickou situaci, jak hovořil s opilým hlavním pučistou Janajevem, který nebyl schopen srozumitelného projevu.

Srpen 1991 vytvořil novou situaci. Gorbačovova moc neustále slábla, a to úměrně vzešlapu vlivu prezidenta RSFSR Borise Jelcina. Bylo také potřeba zreorganizovat a vyčistit instituce, které podpořily puč. V první řadě se to týkalo KGB. Jeho nový šéf Vadim Bakatin nabídl Primakovovi místo ředitele rozvědky, která se osamostatňovala ze všeobíhající KGB. O vlivu Jelcina svědčí to, že i tato kandidatura jím nejdříve musela být potvrzena. Primakov nikdy nebyl členem Jelcinova týmu, ale přirozeně se dobře znali, a tak se jmenováním nebyl problém.

Práce na místě ředitele Služby vnější rozvědky (SVR) Primakova zjevně bavila. Nikdy se necítil příliš dobře ve funkci veřejného politika a nová úloha dobře informovaného muže v zákulisí mu zcela vyhovovala. Bylo potřeba redefinovat úkoly rozvědky po skončení studené války. Primakov za prioritní považuje kromě posílení role vědecko-technické a ekonomické funkce zejména navázání spolupráce s bývalými protivníky, tedy s CIA a s dalšími západními službami. Nebylo to nic jednoduchého a autor ani nezastírá, že mezi jeho podřízenými tato myšlenka neměla příliš mnoho zastánců. Dosažitelné maximum představovaly pravidelné kontakty a výměna informací o předem jasně definovaných okruzích problémů, jako bylo blízkovýchodní urovnání, situace v Bosně nebo šíření jaderných zbraní. Po odhalení ruského špiona Amese byly ovšem tyto kontakty výrazně omezeny. S britskou SIS byla situace ještě o něco horší a podle dostupných informací se příliš nezměnila ani dnes. Výjimkou je snad jen německá rozvědka, která v nějaké formě dnes spolupracuje s Rusy v Čečensku.

Pětiletá práce ve Službě vnější rozvědky Primakova nijak neomezovala, pokud se týká cestování a účasti na světové politice. Mnoho stránek recenzované knihy je věnováno jeho cestám na Kubu, do Íránu, do Afghánistánu, do Tádžikistánu nebo do Srbska. Kromě všeobecných postřehů a obecných impresí tam však nic neznámého není. Pro autora je příznačné, že ve všech případech (a to nejen v části věnované rozvědce) zdůrazňuje pozitivní dojmy, zejména když hovoří o politicích, s nimiž se setkal. Hraje zde roli jak charakter autora, tak i snaha nepoškodit vztahy Ruska s jinými zeměmi do budoucna. Tím spíše, že v době, kdy knihu psal, doufal, že to bude právě on, kdo z prezidentského postu bude tyto vztahy určovat.

Do určité míry to pro Primakova neměla být nová situace. Když počátkem roku 1996 přesídlil ze sídla rozvědky v Jaseněvu do výškové budovy na Smolenském náměstí, sídla Ministerstva zahraničních věcí, měl poměrně velký prostor k prosazování své koncepce. Prezident Jelcin a jeho okolí byli příliš zaneprázdněni čistě vnitropolitickými událostmi a jmenování Primakova bylo – jak již jsem naznačil výše – jejich součástí. Mezi elitou, zabývající se mezinárodními vztahy, panoval ohledně potřeby změny zahraničněpolitické koncepce široký konsenzus. V tomto smyslu změna vnější politiky Ruska není jen Primakovým dílem. S jeho jménem je však spjata její artikulování a realizace, jakkoli částeč-

ná a často vnitřně nesourodá. Protože většina z postulátů této koncepce zůstává v platnosti i po přijetí nového koncepčního dokumentu v červenci 2000, není bez zajímavosti podívat se, jak ji formuluje politik, který jí dal jméno.

Prvotně je založena na odmítnutí Kozyrevovy doktríny. První ministr samostatného Ruska vycházel podle této interpretace z toho, že Sovětský svaz prohrál studenou válku, rozpadl se, zmizela Varšavská smlouva i Rada vzájemné hospodářské pomoci a Rusko již nemá statut supervelmoci. Z toho vyplývá, že se Rusko musí reformovat podle vzoru západních států a jeho zájmy jsou v zásadě identické se zájmy euroatlantického společenství, vedeného Spojenými státy.

Primakov tvrdí, že studená válka neměla vítěze, pojem supervelmoc je jejím reliktem a fakt, že USA jsou vojensky i hospodářsky nejsilnějším státem jim nedává právo být světovým hegemonem. Svět nepřechází od bipolárního uspořádání k monopolárnímu, ale k mnohopolárnímu. Osamostatňuje se Evropa, Japonsko, neustále roste vliv Číny. A v takovém světě má své nezastupitelné místo i Ruská federace. Západ však ze setrvačnosti nechce změnit svou politiku. Proto začalo rozšiřování NATO, proto nacházejí podporu odstředivé síly ve Společenství nezávislých států, proto upadá vliv Rady bezpečnosti OSN. Zmizela rovnováha sil, ale nezačalo skutečné partnerství. Rusko ovšem nesmí sklouznout do nové konfrontace, protože ta by nemohla skončit dobře. Pak by se skutečně dalo hovořit o porážce ve studené válce se všemi z toho vyplývajícími důsledky. Aby se ruská ekonomika vzpamatovala, potřebuje v současnosti zahraniční úvěry a především investice do reálného sektoru. Bez toho Rusko nemůže doufat v obnovení své velmocenské prestiže. Současně však není možné soustředit se výhradně na své vnitřní problémy. Bez aktivní zahraniční politiky nelze provádět zásadní reformy, bránit se hrozbě teritoriálního rozpadu.

Po skončení konfrontačního období nezmizela potřeba udržovat bezpečnost Ruska a podporovat stabilitu zejména v sousedních regionech. I Rusko má svou legitimní sféru zájmů, a to především nástupnické státy Sovětského svazu. Ve všech ostatních sférách se musí snažit o dosažení rovnoprávného postavení s ostatními státy, včetně Spojených států. V oblasti multilaterálních organizací je nezbytné trvat na rozhodující roli Rady bezpečnosti OSN, protože jen tam díky právu veta nemůže být Rusko ignorováno.

Z těchto premis Primakov vycházel v praktické zahraniční politice Ruské federace. V textu recenzované publikace se zmiňuje o snaze prohloubit SNS, o irácké krizi a o dalších mezinárodních událostech, ale zdaleka nejvíce místa je věnováno první vlně rozšíření NATO a kosovské krizi. Přitom obě posledně uvedená témata autor vnímá jako propojené. Samo rozhodnutí o rozšiřování NATO považuje za podraz vůči Rusku. Dokonce dlouze cituje stenogramy z jednání o sjednocení Německa, kde západní politici slibují, že se Severoatlantická aliance nikdy nebude rozšiřovat. To, že se stal opak, Primakov nepřičítá snaze ponížít a zatlačit Rusko, jak to činí většina nacionalistických autorů, ale má originální vysvětlení. USA se cítily ohroženy postupující evropskou integrací a rozšíření NATO bylo jedinou možností jak na evropském kontinentě zůstat v dominantní roli. A přijetím států střední Evropy, vzhlížících ke Spojeným státům jako k modle, do Severoatlantické aliance se to podařilo. Současně autor přiznává, že Rusko nemělo příliš na výběr. Hluboká roztržka se Západem nebyla možná. Souhlas s rozšířením NATO chápe Primakov jako kapitulaci. Zároveň tvrdí, že by to veřejnost nepochopila, což je ovšem spíše výmluva. Ruské veřejné mínění je vůči zahraničněpolitickým tématům prakticky inertní. Mnohem pravdivější je jeho poznámka, že proti byli pracovníci ministerstva zahraničí, obrany i rozvědky, tedy zainteresovaní příslušníci elity. Byla zvolena třetí varianta, spočívající v minimalizaci škod. Mimochodem, stejné zdůvodnění Primakov používá i při obhajování své politiky během kosovské krize.

Ve vojenské oblasti Moskva požadovala zákaz rozmístění jaderných zbraní a stálých vojenských základů na území nových členů NATO, stejně jako „modernizaci“ Smlouvy o konvenčních ozbrojených silách v Evropě. Z politických požadavků pak bylo nejdůležitější

tější vytvoření konzultačního mechanismu Rusko–NATO, který by dovolil konsenzuální rozhodování a postupnou evoluci Severoatlantické aliance směrem spíše k politické instituci. Všechny tyto postuláty měly být smluvně zakotveny. Co se Rusům podařilo v průběhu velmi dramatických jednání prosadit, může čtenář recenzované knihy posoudit sám. Ovšem ruská diplomacie se těchto cílů nevzdává. Když se nepodařilo prosadit závaznou smlouvu se Severoatlantickou aliancí, která by se týkala vojenských aspektů, snaží se Moskva takové smlouvy prosadit na bilaterální úrovni s novými členy NATO.

Na závěr se dá říci, že základní principy ruské zahraniční politiky, jak je Jevgenij Primakov formuloval ve své knize, platí dodnes. Vždyť Koncepce zahraniční politiky, publikovaná v červenci 2000, většinu z nich přejímá. Pro pochopení jejich východisek lze Primakovovu knihu jen doporučit.

Ondřej Soukup

¹ New York Times, 15. 1. 1996.